

- внести істотні зміни в систему сімейної життєдіяльності, адаптуючи її до виконання нової специфічної ролі — реабілітації дитини (молодої людини) з обмеженими фізичними можливостями;

- змінити ситуацію — інші системи, що впливають на сім'ю;
- впливати на перше і друге одночасно.

Психосоціальна модель взаємодії з сім'єю використовується переважно тоді, коли є можливість установаження довготривалих контактів, що дозволяють глибше дослідити сімейну проблему, спостерігати її динаміку і впливати на неї.

Важливе місце серед соціально-педагогічних технологій займають консультації. Консультація є взаємодією між двома чи декількома людьми, в ході якої знання консультанта використовуються для надання допомоги клієнту у вирішенні проблем чи підготовці до дій, що мають відбутися. Соціальному педагогу бажано консультуватися у батьків так само часто, як вони консультуються у нього. Якщо соціальний педагог зловживає своєю позицією, відзначає її важливість, надає перевагу однобічному передаванню знань, існує ризик збільшення залежності від нього батьків, зниження їхньої самостійності і впевненості у собі.

Найбільш точно відображає ідеальний тип спільної діяльності батьків і соціального педагога поняття «партнерство». Воно передбачає повну довіру, обмін знаннями, навичками і досвідом допомоги дітям, які мають обмежені можливості й особливі потреби.

Таким чином, система соціального захисту зазначеної категорії клієнтів становить організацію взаємодії різних суб'єктів з метою створення як матеріальних умов для реабілітації дітей з обмеженими можливостями й особливими потребами, так і налагодження системи соціально-педагогічних впливів, завдяки яким створюються передумови для більш активної участі цих дітей у життєдіяльності їхніх ровесників, виведення їх з ізоляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Батанов О. В. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні. — К., 2001. — 260 с.
2. Беляев А. А. Территориально поселенческая структура общества. — М., 2000. — 25 с.
3. Воловодова Е., Касперович А. О социокультурной специфике субъектности территориальной общины: организационный аспект // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — № 1. — С. 103–119.
4. Збірник міжнародних документів та нормативно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей / Редкол.: С. Р. Станік (голова) та ін. — 2-е вид., доп. — К.: Логос, 2001. — Ч. 1. — 595 с.
5. Климанська Л., Софін О. Громада в системі громадянського суспільства // Реформування соціальних служб в Україні: сучасний стан та перспективи: Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. Н. Ничкало, Б. Мак Кензі. — Львів-Вінніпег: Малті-М, 2003. — С. 78–81.
6. Саакян В. Э. Проявление и тенденции развития общины в Армении: Автореф. дис. ... канд. социол. наук. — Ереван, 2002. — 22 с.
7. Сільська молодь України: стан, проблеми та шляхи їх вирішення: Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2003 р.). — К.: Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2004. — 266 с.
8. Технології соціально-педагогічної роботи: Навч. посібник / За заг. ред. А. Й. Капської. — К., 2000.
9. Шакурова М. В. Методика и технология работы социального педагога: Учеб. пособие. — М.: Академия, 2002. — 272 с.

Сергій РАБІЙЧУК

ДОЗВІЛЛЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ І ЇЇ СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ

У статті проаналізовано різні підходи до трактування суті дозвіллевої діяльності. Охарактеризовано особливості дозвілля учнівської молоді, виокремлено види і типи дозвіллевої діяльності.

У наш час все більшу увагу привертає до себе позашкільна сфера соціалізації, і, зокрема, дозвіллева діяльність старшокласників. На думку багатьох науковців вона стає пріоритетною у

роботі соціальних педагогів. Вивчення педагогічного потенціалу дозвіллевої діяльності старшокласників, її сутності і педагогічних функцій необхідне для розкриття механізмів впливу цієї діяльності на розвиток юної особистості, визначення умов ефективної реалізації її можливостей.

Постійно змінне соціально-професійне середовище вимагає від особистості бути соціально активною та соціально адаптованою, здатної самостійно приймати рішення та успішно їх реалізувати в своїй соціальній і професійній діяльності. Дозвіллева діяльність як соціально-педагогічне явище є важливою сферою життєдіяльності, яка сприяє відновленню фізичних, емоційних та інтелектуальних сил, розвитку і самореалізації особистості. Нині спостерігаємо труднощі в організації дозвілля, що зумовлено нестабільністю в суспільстві загалом, усуненням держави від організації дозвілля. Ми погоджуємось з висновком Л.А. Затуліветер, що в процесі організації дозвілля молоді загострилися такі суперечності: між природними потребами розширення діапазону дозвіллевої діяльності і жорсткою орієнтацією на пропоновані «зразки» дозвілля, які переважно є комерційними; між диференціацією інтересів молоді, стимульованою потоком відкритої інформації, і відсутністю можливості їх задоволення в рамках діяльності сучасних закладів освіти; між вимогами молоді до життя, до організації свого вільного часу в нових соціально-політичних, економічних відносинах і традиційним спрямуванням на розважальний характер дозвілля [3, 4].

Отже, метою статті є спроба виявити і охарактеризувати тенденції і напрями розгортання дозвіллевої діяльності старшокласників як чинник сприяння процесу формування ціннісних орієнтацій зазначеної категорії молоді.

У зв'язку з цим принципово нового значення набуває проблема використання дозвіллевої діяльності як вагомого механізму соціалізації, становлення особистості старшокласника. На відміну від навчальної межі дозвіллевої діяльності не є строго регламентованими, оскільки вибір форм і методів визначається інтересами і потребами суб'єкта, зростанням його самостійності.

Дозвіллева діяльність визначається ступенем активності суб'єкта, його ставленням до неї. Залежно від того, має вказаний процес пасивний чи активний характер, дослідники виокремлюють такі рівні дозвіллевої діяльності: споживання, творчість, екстеріоризація [1, 55–59]. Відповідно споживацький рівень цієї діяльності може бути: пасивним (перегляд телепередач, прогулянки, прийом гостей); активним (риболовля, полювання, туризм, відвідування театрів, виставок тощо); цілеспрямовано активним, що, як правило, складається з різних захоплень — занять спортом, подорожей, колекціонування. Творчий рівень дозвіллевої діяльності має достатньо високий ступінь узагальнення та охоплює такі види занять, в яких людина з суб'єкта споживання перетворюється у суб'єкт творення. Екстеріоризація як рівень дозвіллевої діяльності характеризується поширенням знань, ідей, художніх цінностей та іншої інформації з метою формування відповідних поглядів, уявлень, а також як організація соціально корисної дозвільної діяльності інших людей.

Предметом нашого дослідження є вплив дозвіллевої діяльності старшокласників на процес формування системи ціннісних орієнтацій. Старшокласникам властиві такі риси: об'єктивність існування; прагнення до визначення свого майбутнього місця в суспільстві, однозначна детермінованість соціальної поведінки членів групи, певна цінність і самостійність щодо інших соціальних груп, специфіка соціально психологічних рис та системи цінностей [4, 145]. Загалом учнівська молодь, як соціальна група, вирізняється знаннями, цілями та цінностями, поведінкою, оцінкою та ставленням до оточуючого середовища. Структура і зміст дозвіллевої діяльності старшокласників характеризується відмінними формами та видами, що зумовлюються як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Загалом позашкільна діяльність старшокласників — це сукупність творчих занять, що разом із засвоєнням обов'язкових навчальних дисциплін є специфічною ланкою освітнього процесу, які здійснюються старшокласниками згідно з їх власними інтересами за умов соціалізації. Об'єктивним показником рівня культури учнів є реальний вибір видів діяльності, запропонованих суспільством, тому культурна база суспільства має важливе значення.

С.М. Іконнікова вважає, що молодь потрібно розглядати як особливу соціально-педагогічну групу суспільства, котра проходить три основні етапи соціалізації: перший —

молодь є переважно об'єктом дії старших поколінь, які передають нагромаджений досвід суспільства; другий — молодь вступає у світ «дорослих» відносин, стає важливим елементом суспільної взаємодії, використовуючи політичні та громадянські права, засвоює соціально-культурні цінності суспільства; третій, завершений етап — молодь стає повноцінним компонентом продуктивних сил і виробничих відносин, активним суб'єктом суспільства [2, 30]. Ми погоджуємось з висновком дослідниці, що на кожному етапі соціалізації особистості важливим показником її культури є відношення до дозвілля.

На основі проведених досліджень, С.М. Іконнікова виокремлює такі основні типи ставлення молодих людей до дозвілля:

– перший тип характерний для осіб, котрі прагнуть до максимальної раціоналізації вільного часу, заповнення його різними заняттями, захопленнями, що гармонійно поєднують культурний розвиток та відпочинок. Вони відрізняються творчим підходом до організації свого дозвілля, їм властива організованість, цілеспрямованість, розумне використання вільного часу для власного розвитку;

– другий тип також має діяльнісний та активний характер, але його представникам властива зосередженість, як правило, на певному захопленні, котрому вони присвячують весь вільний час. Такі молоді люди емоційні, здатні захопити своєю відданістю певному роду занять;

– третій тип властивий особам, які максимально зосереджені на навчанні, а тому вони практично позбавлені дозвілля. Вільний час присвячують тим же заняттям, але в домашніх умовах. Їх поважають, цінують вчителі за відданість навчанню, але відсутність відпочинку, невміння переключатися на інші види занять призводить до стресу. Таким учням потрібна організація дозвілля відповідно до їх інтересів;

– четвертий тип вирізняється пасивністю, схильністю до домашніх форм дозвілля. Молоді люди цього типу рідко відвідують театри, концертні зали, музеї. Формулою їх дозвілля стали три «Т» — телевизор, тахта, тапочки. «Телевікно» створює для них ілюзію духовного розвитку;

– п'ятий тип властивий молодим людям, які проводять дозвілля у товаристві друзів і знайомих. Вони найбільше цінують спілкування, прогулянки, відвідують дискотеки, атракціони, люблять різноманітні ігри, надають перевагу спільному проведенню вільного часу;

– шостий тип — це «убивці часу». Вони не мають ніяких інтересів, часто бувають агресивними, схильними до аморальних форм поведінки [2, 143–144].

Вибір занять зумовлений як особистими потребами та інтересами людини, її психологічним та емоційним станом, її соціальним самоствердженням і саморозвитком, так і під тиском певних обставин і зовнішнього примусу.

У зв'язку з цим Б.А. Трегубов зауважує, що особливість дозвіллевої діяльності молоді зумовлена складними процесами, які відбуваються у суспільстві. Він визначив три основні типи використання вільного часу старшокласниками (творчо-діяльний, культурно-споживацький і рекреативний) та охарактеризував типові особливості проведення вільного часу учнівською молоддю такими рисами. Творчо-діяльний тип — найбільш раціональний; інтенсивно впливає на розвиток особистості старшокласника; йому властива участь у створенні духовних цінностей. Культурно-споживацький тип спрямований не стільки на створення, скільки на споживання культурних цінностей. Рекреативний тип передбачає використання вільного часу переважно на відпочинок та розваги [6, 12].

Результати дослідження дозволили автору зробити висновок, що творчо-діяльний тип використання вільного часу старшокласників включає в себе найбільш змістовні заняття культурно-споживацького та рекреативного типів вільного часу учнівської молоді. Тобто тій групі молодих людей, які займаються громадською, поза урочною навчальною роботою, художньою та технічною творчістю, різними формами самоосвіти властива більша активність у відвідуванні театрів, концертів, музеїв, заняттях спортом, туризмом тощо, ніж іншим старшокласникам.

За ознаками характеру впливу на активність і самодіяльність учнівської молоді С.Т. Цюлюпою були визначені три основних види дозвіллевої діяльності старшокласників:

– першу групу (креативно-розвивальна діяльність) утворюють види діяльності, що розвивають здібності. Група складається з двох підгруп, одна з яких представлена продуктивними (творчими) заняттями, друга — репродуктивними з елементами творчості. До першої підгрупи віднесені різні види самодіяльної творчості, до другої — самоосвіта, громадська і позааурочна навчальна діяльність, заняття в аматорських об'єднаннях, участь у релігійних обрядах тощо;

– друга група включає види діяльності, які задовольняють пізнавальні, фізичні та емоційні інтереси та потреби і стимулюють відповідні види активності. Цю групу також характеризують пізнавальні заняття (перегляд телепередач, відвідування концертів, театрів, кіно, виставок, музеїв, спортивних виловин, тематичних вечорів, участь в різних виловинних акціях);

– третю групу характеризують захоплення, що не сприяють розвиткові особистості, а радше гальмують його. Зловживання цими розвагами негативно впливає на особистість (хуліганство, бійка, зловживання алкоголем, наркотиками, азартні ігри та інші анти культурні заняття) [7, 49].

З позиції ціннісно-орієнтаційного відношення до дозвілля В.Я. Суртаєв виокремлює такі групи молодих людей:

– активно-діяльна група, котра характеризується творчим ставленням особистості до різних форм дозвілля, чітким визначенням кола дозвіллевих інтересів, які спрямовані на створення духовних цінностей, особистих якостей. Представники цієї групи за певних соціально-педагогічних умов стають активними суб'єктами дозвіллевої діяльності;

– молодь, що орієнтується на дозвілля як на час для продовження продуктивних форм роботи (навчання), переносить епіцентр своїх пізнавальних, навчальних, творчих занять у сферу вільного часу. Ця група учнів, як правило, не має інших дозвіллевих інтересів та захоплень, окрім захоплень пізнавального характеру і навчання;

– молодь, яка орієнтується на пасивно-споживацькі форми дозвілля (надмірний перегляд телепередач, беззмістовне «вбивання» вільного часу у вуличних «тусовках»), що зменшує участь у суспільно-значущих видах дозвіллевої діяльності;

– молодь, що не вміє раціонально планувати своє дозвілля і відрізняється стихійно-хаотичною спрямованістю дозвілля і структурою дозвіллевої діяльності [5, 67–68].

На основі аналізу сучасної соціокультурної ситуації нами виокремленні основні типи проведення старшокласниками дозвілля:

– перший характеризується гуманізацією, естетизацією, пошуком духовних цінностей і соціально позитивним характером занять. Така діяльність спрямована на духовне, психологічне та естетичне оздоровлення (відвідування театрів, музеїв, виставок, участь у гуртках і клубах за інтересами тощо);

– другий відзначається розвиваючою спрямованістю дозвіллевих занять (читання науково-пізнавальної літератури, чітко виражений творчий характер різноманітних занять). Ця діяльність спрямована на задоволення потреб у технічній, науковій, художній творчості;

– третій характеризується колективним проведенням дозвілля, спільністю захоплень, психологічних контактів з ровесниками, швидкою адаптацією (членство у клубах, об'єднаннях, відвідування кафе, різноманітних вечірок, перегляд телепередач і прослуховування музики);

– четвертий відзначається розвитком інформаційних та комунікативних технологій. Представники цієї групи значну частину вільного часу проводять за моніторами комп'ютерів і мобільними клавіатурами, створюючи культуру «індивідуального дозвілля» що призводить до зниження колективістських засад;

– п'ятий вирізняється різноманітністю і складністю соціального життя. Представники цієї групи, як правило, використовують будь-який вільний час, щоб підвищити свій загальноосвітній рівень. Таке дозвілля спрямоване на активну розбудову своєї особистості;

– шостий характеризується громадською, волонтерською діяльністю, яка спрямована на організацію, активну участь у суспільно корисній діяльності;

– сьомий визначається рекреаційною діяльністю, спрямованою на заняття спортом та активними видами відпочинку, наприклад, туризмом, альпінізмом тощо;

— восьмий тип вирізняється аморальним проведенням дозвілля. Представникам цього типу властива девіантна поведінка (залежність від алкоголю, наркотиків, участь в угрупованнях антисоціального характеру).

Ми не можемо погодитись з думкою, що девіантні форми поведінки треба виводити за межі дозвіллевої діяльності. Вони характеризують дозвілля певної частини молоді і відповідають його характеристикам. У цьому контексті особливої ваги набувають питання прогнозування та організації дозвіллевої діяльності учнівської молоді. Тому необхідно регулювати, вдосконалювати і координувати роботу всіх сфер суспільного життя, залучаючи вчителів, соціальних педагогів, психологів, працівників культури до вдосконалення дозвіллевої діяльності, а, відповідно, до саморегулювання свободи особистості, підвищення рівня особистої культури, розвитку інтересу до форм змістовного дозвілля.

Значущість дозвіллевої діяльності проявляється у можливості відчутти молодій людині власні дії у контексті інших соціокультурних дій, усвідомити власну діяльність (нині та в майбутньому) у більш широких контекстах. Вважаємо, що цьому сприяють такі чинники:

— наявність у старшокласників сформованої спрямованості дозвіллевої діяльності, яка б сприяла реалізації цілей, установок, ідей задумів, потреб;

— володіння технологією дозвіллевої діяльності як соціально-педагогічного середовища формування ціннісних орієнтацій особистості;

— включення старшокласників у дозвілльову діяльність (від поетапного включення під керівництвом соціального педагога до самостійного проектування діяльності);

— створення спектра необхідних умов у години дозвілля для загальноосвітнього та особистісного розвитку на основі діагностики, прогнозу можливих труднощів оволодіння структурними елементами соціально значущої і суспільно корисної діяльності — від формування мети до отримання й оцінки результатів.

Аналіз видів дозвіллевої діяльності старшокласників дає змогу зробити висновок, що дозвілля є соціальним явищем, котре представлено комплексно: як час, що учнівська молодь використовує за своїми інтересами, можливостями і потребами; як сфера життя зі своїми нормами, правилами, умовами; як діяльність, зміст котрої полягає у різниці між навчальною (урочною) та позашкільною діяльністю і сприяє становленню та розвитку особистості. Дозвілльова діяльність також є джерелом оволодіння новими заняттями, котрі можуть істотним чином збагачувати освітній процес, сприяти розширенню загального кругозору особи та діапазону її соціокультурних знань, бути суттєвим доповненням процесу соціалізації учнівської молоді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воловик А., Воловик В. Педагогіка дозвілля: Підручник. — Харків: ХДАК, 1999. — 332 с.
2. Иконникова С. П. Молодежь: Социальный и социально-психологический анализ. — Л.: ЛГУ, 1974. — 186 с.
3. Затуливетер Л. А. Организованный досуг как фактор воспитания и развития учащихся: Автореф. дисс. ... канд. пед. наук. — Липецк, 1998. — 19 с.
4. Семашко О. М. Соціологія молоді. Проблеми соціалізації молоді засобами культури // Соціологія культури: Навч. посібник // За ред. О. М. Семашко, В. М. Пічі. — Львів: Новий світ, 2000. — 334 с.
5. Суртаев В. Я. Социально-педагогические особенности молодежного досуга: Учеб. пособие. — Ростов-на-Дону, 1997. — 200 с.
6. Трегубов Б. А. Свободное время как фактор формирования личности мученика: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. — Л., 1983. — 18 с.
7. Цюлюпа С. Т. Педагогічні умови формування вільного часу старшокласників: Дис. ... канд. пед. наук. — К., 2004. — 209 с.